

DUBRAVKA BALEN - LETUNIĆ

Arheološki muzej u Zagrebu
Zagreb, Trg Nikole Zrinskog

NALAZ RATNIČKE OPREME IZ KRKA

UDK 903:739.72:73.023.3(36)»-4/-3«

Izvorni znanstveni rad

Ratnička oprema - kaciga i par knemida - obradena u ovome radu, nadena je u gradu Krku na nekadašnjem imanju Sinigoj, otprije poznatu po nalazima iz pretpovijesti i antike. Navedeni predmeti, izuzevši točne oznake položaja, bez ikakvih su nalazišnih podataka. Knemide, po osnovnim karakteristikama pripadaju mlademu tipu grčkih knemida, dok kaciga, bez obzira na odstupanja u načinu izradbe iponekom detalju, ide u red negovske vrste. Tipološkom analizom predmeta dolazi se do zaključka da pripadaju istomu vremenskom horizontu te da predstavljaju cjelovit nalaz datiran od sredine 5. odnosno u 4. st. pr. Kr. Pretpostavlja se da potječu iz razorenoga ratničkog groba, ali se ne isključuje i mogućnost da je nalaz ukopan kao ostava. Kako bi se stvorila bar djelomična slika o naoružanju ovog tipa na području Liburna, na kraju rada iznijet je pregled obrambenog oružja, uključujući tu i dva privjeska u obliku ratnika.

Potkraj 1990. godine pretpovijesna zbirka Arheološkoga muzeja u Zagrebu obogaćena je nalazima s otoka Krka. Riječ je o brončanoj kacigi i paru knemida nadenih u gradu Krku nedaleko od općinske zgrade. Naime predmeti su pokupljeni još prije desetak godina s hrpe zemlje iskopane bagerom prilikom radova na vodovodu.¹ Zgrada općine nalazi se na nekadašnjem imanju Sinigoj, položaju koji je već otprije poznat kao arheološki lokalitet s nalazima iz pretpovijesti i antike.² Međutim osim točne lokacije i dubine rova (cca. 1 m) iz kojega su predmeti izvadeni, ne raspolazemo drugim podacima.

Brončana kaciga (T. 1:1-2) sastavljena je od dvije sasvim identično izliveno i raskucavanjem doradene polutke, a na predjelu grebena spojene s osamnaest većih raskovanih zakovica. Na dijelu blago naglašena žlijeba, koji je zasječen do ivice oboda i preklapljen, spojene su s još po tri nešto manje, a isto tako raskovane zakovice.

1. Nalazi su nabavljeni zahvaljujući gospodinu I. Sambliču iz Krka. Zahvaljujemo gospodinu Strizaku za katastarski plan dijela grada Krka na kojem su nalazi pronađeni.

2. M. Polonijo, Starinski nalaz u Krku (sa sažetkom Fr. Bulića), Povodom pedesetogodnjice jubileja Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku 1878-1928, Split 1931, 73 sq., T 1:1-10; II: 1-10. - J. Marčić, Starinski nalaz u Aleksandrovu (jednom Punat) na otoku Krku (Curicta), Povodom pedesetogodnjice jubileja Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku 1878-1928, Split 1931, 79. - I. Zic-Rokov, Ubikacija

rinskog groblja i neki drugi problemi u Krku, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU* X, 1-2, 1962, 33 sqq. - R. Matejčić, Izvještaj o arheološkom iskopavanju u gradu Krku, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* XII, 4, 1963, 113 sq. - M. Bolonić - I. Zic-Rokov, Otok Krk kroz vjekove, *Analecta Croatica Christiana* IX, 1977, 10 sqq. - D. Glogović, Prilozi poznavanju želznog doba na sjevernom Jadranu - Hrvatsko primorje i Kvarnerski otoci, *Monographiae Zavoda za arheologiju JAZU* I, 1989, 47, fig. 2, s navedenom literaturom.

Rubovi oboda prema unutrašnjoj su strani savijeni tako da pridržavaju lim s nizom rupica za pričvršćivanje podloge. Na taj lim s bočnih strana kacige zakovicama su pričvršćene trake, po sredini uzdignute tako da tvore ušicu za provlačenje remena kojim se kaciga vezala. S prednje strane oboda nalaze se dvije rupice u koje je najvjerojatnije bio umetnut držač za krestu. Kaciga je iznad gornjega ruba žlijeba ukrašena nizom žigosanih kružića i grančica, a po grebenu snopovima kosih linija. Jedna je polutka kacige oštećena, odnosno nedostaje dio kalote i oboda. Vis. 21,2 cm D. otvora 27 x 26,4 cm.

Brončane knemide (T. 2:1-2) s ovalnim proširenjem za zaštitu koljena modelirane su prema obliku noge. Mišići lista blago su naglašeni iskucavanjem, a rubovi proširenja za zaštitu koljena savijeni su i na taj način pojačani. S vanjskih strana knemida pružaju se dvije paralelne, plastično izvedene S-linije, a u visini prepona i gležnjeva nalaze se po dvije rupice za vezivanje knemida. Knemida lijeve noge relativno je dobro sačuvana, a oštećeno je više od pola desne knemide. Duž. 43,2 cm.

Kako su nalazišni podaci o ovoj ratničkoj opremi više nego skromni, moguće ju je analizirati jedino tipološki. Unatoč tome što se samo tipološkom metodom ne mogu sagledati svi aspekti koje bi ova grada, da je nadena pod drugim okolnostima, mogla pružiti, ona ipak po mnogo čemu predstavlja izuzetan nalaz. Prije svega valja istaknuti da kaciga prema osnovnim oblikovnim karakteristikama pripada negovskom tipu. Međutim pojedini detalji i tehnika kojom je izrađena ne dopuštaju njezino svrstavanje ni u jedan od mnogobrojnih po M. Eggu determiniranih tipova kaciga ove vrste.³ Općenito uzevši, negovske su kacige u većini slučajeva lijevane u jednom komadu, nakon čega su žarenjem vatrom i raskucavanjem doradivane. Postupkom raskucavanja dobivao se ne samo željeni oblik kacige, već se na taj način lakše uočavalo i korigiralo greške nastale lijevanjem. Osim toga stijenke kaciga - debele najčešće 3 mm, a vrlo rijetko tanje od 1 mm - dobivale su tako dodatnu čvrstoću i elastičnost. Vanjska je površina kaciga glačana, a pojedini dijelovi su ukrašavani - gornji rub žlijeba, greben ili površina limova za pričvršćivanje podloge - žigosanim ili urezanim ornamentom. Primjerci negovskih kaciga koje su napravljene od dva posebno lijevana dijela redovito su po grebenu međusobno spajane lotanjem.⁴ Krčka je kaciga također lijevana u dva dijela, ali su joj, za razliku od primjeraka sastavljenih lotanjem, polutke spojene zakovicama. Upravo tehnika kojom je kaciga izrađena te pojedini detalji u velikoj mjeri pridonose dojmu da su pri njezinu oblikovanju korišteni elementi preuzeti s više tipova kaciga negovske vrste. Tako, blago naglašen žlijeb ne odvaja ostro obod od kalote kacige, a skupa s grebenom spojenim zakovicama vizualno čini kalotu kupastom i višom nego što jest, približavajući je time kacigama italiskog tipa. Sam izgled oboda ukazuje međutim na način izradbe koji prevladava kod negovskih primjeraka jugoistočnoalpskog prostora. I nepazljivo izveden ornament koji se sastoji od žigosanih kruzica i palmeta više nalik grancicama, izdvaja se donekle od opdepoznatog repertoara ukrasa s kaciga negovskog

3. M. Egg, *Italische Helme - Studien zu den ältereisenzeitlichen Helmen Italiens und der Alpen*, *Monographien Römisch-Germanisches Zentralmuseum* 11, 1, 1986, 41 sqq. - M. Egg, *Italische Helme mit Krempe, Antike Helme - Handbuch mit Katalog*, *Monographien Römisch-Germanisches Zentralmuseum* 14, 1988, 243 sqq.

4. Za kacige lijevane u dva dijela spajane lotanjem kakve su primjerice iz Innsbrucka, Giubiasca, Sanzena ili Idrija kod Bača cf., M. Egg, *Italische Helme - Studien zu den ältereisenzeitlichen Helmen Italiens und der Alpen*, *Monographien Römisch-Germanisches Zentralmuseum* 11, 1, 1986, 236, 248, 242, 229 sq.

tipa. Istim ornamentom, ali daleko finije i preciznije izvedbe, ukrašen je i primjerak iz Cazina, kojeg M. Egg svrstava u idrijski tip negovskih kaciga.⁵ Navedeni elementi čine krčki primjerak kacige drugačijim od bilo kojega do sada poznatoga. Unatoč tim razlikama, kaciga ima osnovni oblik karakterističan upravo za negovsku vrstu. Do sada, koliko je nama poznato, nije naden ni jedan sličan primjerak, pa je teško pouzdano utvrditi pravi razlog nastanka spomenutih razlika. Najprihvatljivijom nam se čini pretpostavka da je kaciga proizvod neke lokalne radionice, majstor koje nije znao i mogao doseći istu zanatsku razinu izradbe primjerka koji mu je služio kao predložak, a to je nesumnjivo bila kaciga negovske vrste. Lijevanje kalote u dva dijela i spajanje zakovicama znatno je jednostavniji postupak nego što je spajanje različitim metalom, odnosno lotanjem, ili lijevanje kalote u jednom komadu. Spajanje polutki zakovicama imalo je i svojevrstnih prednosti. Greben, koji je inače najosjetljiviji dio kacige, sa zakovicama je dobivao dodatnu čvrstoću, pa je pri udarcima teže pucao. Premda je na temelju samo jednog primjerka preuranjeno i neuputno govoriti o zasebnoj radionici, ipak ukoliko bi se potvrdila pretpostavka o njezinoj izradbi u nekoj od lokalnih radionica, trebalo bi je locirati negdje na prostoru sjevernog Jadrana, na kojemu je dolazilo do protoka roba i ideja s obaju obala i iz njihovih zaleda.

Negovske kacige bile su česta tema proučavanja istaknutih stručnjaka: P. Reinecke, S. Gabrovca, R. De Marinisa, M. Egga i mnogih drugih, pa su tako njihovo vremensko određenje, veliki broj varijanti oblikovanja te područja njihova rasprostriranja u glavnim crtama poznati.⁶ Naš primjerak, i pored navedenih razlika, valja datirati u poznatim kronološkim okvirima, odnosno u negovski horizont dolenske kulturne skupine, koji je trajao od oko 450 do 300. god. pr. Kr., što bi djelomice odgovaralo fazi IV., a zahvaćalo bi i polovicu V.a stupnja posljednje ili V. razvojne faze liburnske grupe.⁷

Krčke knemide modelirane su prema obliku nogu s blago naglašenom muskulaturom i proširenjem za zaštitu koljena, ali nemaju niz rupica za prišivanje podloge uzduž rubova knemida, što bi u osnovnim crtama bila karakteristika grčkih knemida mladega tipa.⁸ Ako ih usporedimo s knemidama jadranskoga prostora i njegova zaleda, najbližnje bi bile onima iz Zagvozda i Vičje Luke. Knemide iz Zagvozda, prema Abramičevim bilješkama, potječu iz groba pod tumulom, a nadene su zajedno s tri željezna koplja i

5. F. Fiala, O nekim nasutim gradinama u sjeverozapadnoj Bosni, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* VI, 1894, 683 sqq., T. 1:1-2. - M. Egg, o.c., 83, 229 sq., fig. 38.

6. P. Reinecke, Der Negauer Helmfund, *Bericht der Rb'misch-Germanischen Kommission* 32, (1942) 1950, 117 sqq. - S. Gabrovec, Kronologija ielad negovskega tipa, *Situla* 8, 1965, 177 sqq. - R. De Marinis, L'orizzonte degli elmi tipo Negau nell'Italia settentrionale, *Actes du Vlier Congres International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques* III, 1973, 77 sqq. - M. Egg, o. c., 41 sqq., s navedenom literaturom. - Za negovski horizont cf., S. Gabrovec, Halštatska kultura v Sloveniji, *Arheološki vestnik* 15-16, 1964-1965, 21 sqq. - S. Gabrovec, Zur Hallstattzeit in Slowenien, *Germania* 44, 1, 1966, 1 sqq. - O. H. Frey - S. Gabrovec, Zur Chronologie der Hallstattzeit im Ostalpenraum, *Actes du VHP Congres International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques* I, 1971, 194 sqq. -

S. Gabrovec, Dolenjska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja V, 1987, 69 sqq., s navedenom literaturom - B. Teržan, Certoska fibula, *Arheološki vestnik* XXVII, (1976) 1977, 383 sqq., s navedenom literaturom.

7. Š. Batović, Liburnska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja V, 1987, 346 sqq., s navedenom literaturom.

8. E. Kunze - H. Schleif, II. Bericht tber die Ausgrabungen in Olympia, *Jahrbuch des Deutschen archäologischen Instituts* 53, 1938, 98 sqq. - E. Kunze - H. Schleif, III Bericht tber die Ausgrabungen in Olympia, *Jahrbuch des Deutschen archäologischen Instituts* 56, 1941, 115 sqq. - E. Kunze, VIII. Bericht iiber die Ausgrabungen in Olympia, 1967, 83 sqq. - P. F. Stary, Zur eisenzeitlichen Bewafung und Kampfesweise in Mittelitalien, *Marburger Studien zur Vor- und Frilhgeschichte* 3, 1981, 237, 437, karta (Karte) 16.

dvije grčko-ilirske kacige mladega tipa.⁹ Ulomak knemide iz Vičje Luke, slučajni je nalaz s položaja Krug kod Bobovišća, a taj podatak navodi I. Marovića na zaključak da se na širem području Vičje Luke nalazila veća nekropola, s koje su nam poznata i tri bogato opremljena ratnička groba. U njima su uz ostale priloge nađene i kacige grčko-ilirskoga tipa mlade ili III. faze, datirane na kraj 5. i u 4. stoljeće.¹⁰ Kako smo istaknuli, naše knemide s primjercima iz Zagvozda i Vičje Luke imaju neke sličnosti, a gotovo su identične, s parom knemida iz groba 2 nekropole Sanski Most¹¹. Osim u dimenzijama i pojačanju uzduž ivica među njima skoro i nema razlika. Oblikovane su na isti način, a i plastično izveden ukras S-linije s bočnih strana knemida gotovo je istovjetan. To bi upućivalo na mogućnost istoga, ili možda srodnoga radioničkog kruga izradbe. Ako se može suditi po pojedinim nalazima iz ove nekropole, koji su nesumnjivo južnoitalske provenijencije, i knemide su po svoj prilici na područje sjeverne Bosne dospjele iz istoga prostora.¹² Za krčke primjerke knemida, s obzirom na blizinu italskoga kopna, to bi bio najrealniji i najkraći put dopreme. Inventar groba 2 iz Sanskog Mosta B. Čović svrstava u fazu 3a-2 grupe Donja Dolina - Sanski Most s datacijom od 450. do 350. godine, što bi bila i okvirna datacija takvih knemida.¹³

Sumiraju li se podaci dobiveni tipološkom analizom opreme, dolazi se do zaključka da ona pripada istomu vremenskom horizontu te da je u svakome slučaju cjelovit nalaz. Poteškoće pak nastaju pri pripisivanju nalaza određenoj cjelini. Otkriveni su na zemljištu Šinigoj, na kojem se već prije prilikom različitih građevinskih radova nailazilo na predmete koji su upućivali na postojanje rimske, ali i pretpovijesne nekropole. Pretpovijesni nalazi, pretežito nakit, registrirani su još 1928. godine, za gradnje »ledare« locirane nešto zapadnije od zgrade općine¹⁴. S obzirom na mjesto nalaza, realno bi bilo pretpostaviti da je oprema pripadala grobnomu inventaru, tj. da potječe iz razorenoga ratničkog groba. No koliko god da se ta pretpostavka čini logičnom, valja je za sada uzeti s rezervom, prije svega zato što za nju nemamo čvrstih nalazišnih potvrda. Osim toga i sva dosadašnja istraživanja liburnskih nekropola upućuju na to da Liburni nisu imali običaj prilaganja oružja u grobove te s njihova područja za sada nije poznat ni jedan izrazito ratnički grob.¹⁵ Ni prijašnji podaci s ove lokacije, koji su nam donekle mogli biti osloncem, ne pružaju nikakav uvid u način pokopa, izgled i konstrukciju grobova, njihov međusobni odnos ili granice rasprostiranja nekropole. Pokušamo li ove nalaze, unatoč za sada manjkavim činjenicama, interpretirati kao grobni inventar, jedna od pretpostavki bila bi pripisivanje groba nekoj stranoj osobi, odnosno strancu pridošlu na liburnsko područje, a pokopanim po običaju primjerenu sredini iz koje je potekao. Isto tako moglo bi se pretpostaviti da je riječ o grobu pripadnika liburnske zajednice,

9. M. Nikolanci, Nove grčke kacige i knemide u Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LXI, 1959, 85, 89 sq., T. VIII: 1-2; IX: 1.

10. M. Nikolanci, o. c., 89, T. VII: 3. - I. Marović - M. Nikolanci, Četiri groba iz nekropole u Vičjoj Luci (o. Brač) pronađena u 1908. god., *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LXX-LXXXI, 1968-1969, 11 sqq., fig. 4, 11, 16.

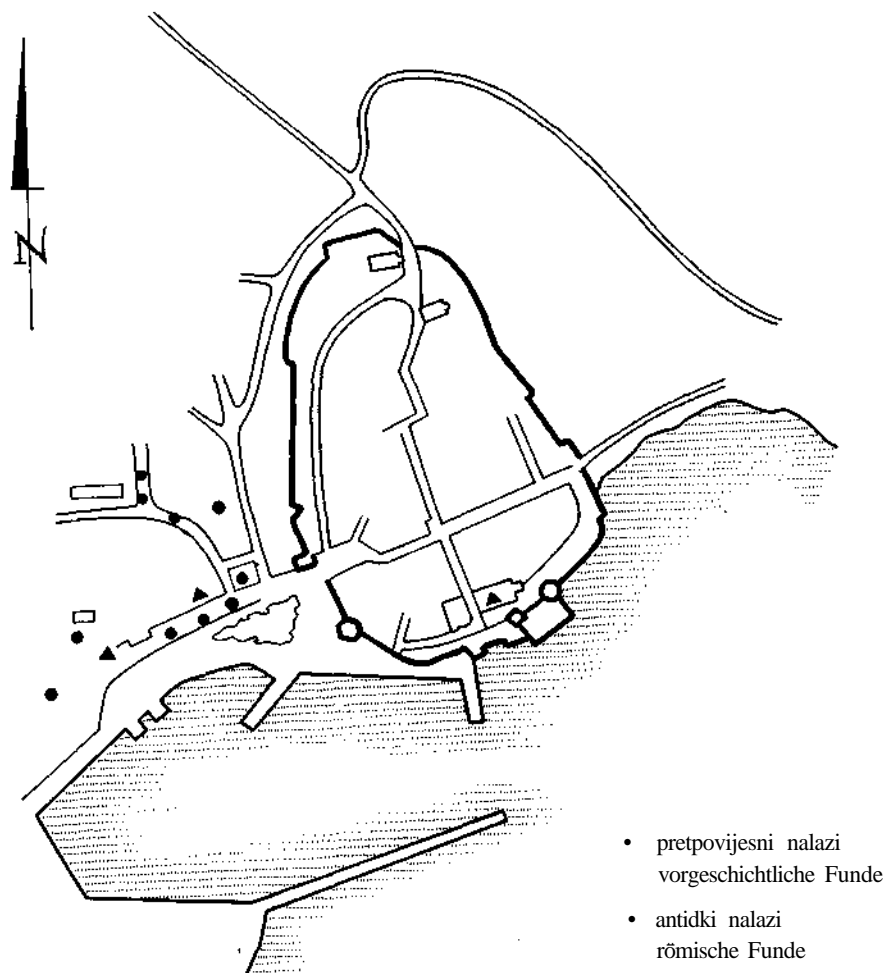
11. F. Fiala, Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* VIII, 1896, 221 sq., T. I.

12. F. Fiala, o. c., 247, fig. 86. - Skifos iz groba 77 u Sanskom Mostu sadrži elemente - oblik, fakturu i ornamentiku polegnute vitice između širih i užih traka te niz šiljatih polulistova oko ruba skifosa - karakteristične za keramiku južnoitalskih radionica. Za determinaciju zahvaljujem kolegicama B. Vikić i V. Damevski.

13. B. Čović, Grupa Donja Dolina - Sanski Most, *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, 1987, 257 sqq., bilješka 144, fig. 16: 9-21.

14. I. Žic-Rokov, o. c., 34 sqq. - D. Glogović, o. c., 7.

15. Š. Batović, o. c., 358 sqq.

Sl. 1. Krk - tlocrt grada s oznakama nalaza (po I. Žic-Rokovu, dopunjeno).

Abb. 1. Krk - Stadtplan, ergänzt nach der Zeichnung von I. Žic-Rokov.

pokopanu na način preuzet iz drugih sredina. U posljednjim se fazama liburnske grupe pod utjecajima iz italskog prostora, Grčke i njezinih kolonija uofiajavu u materijalnom i duhovnom smislu znatne promjene. Zamjetljivo je to i u načinu pokopavanja, pa se tako uz stari na&n pokopa, s relativno malim brojem priloga, pojavljuju i ukopi u grobnicama - zidanim ili onim od kamenih ploča - s obiljem pretežito keramičkih priloga, ali ni u jednom sluiaju nema oružja u grobu. Običaj prilaganja oružja u grobove bio je stran ne samo liburnskoj već i svetolucijskoj grupi sve do njezine posljednje II-c faze, kad se oružje u većoj mjeri počelo stavljati u grobove.¹⁶ I u notranjskoj grupi taj je običaj postojao tek od njezine VI. faze¹⁷, isto kao unutar japodske i histarske grupe,

16. B. Teržan - N. Trampuž, Prispvek h kronologiji svetolucijske skupine, *Arheološki vestnik* XXIV, (1973) 1975, 434 sqq. - S. Gabrovec, Svetolucijska grupa, *Praistorija jugoslavenskih zemalja* V, 1987, 132 sqq., s navedenom literaturom.

17. M. Gučín, Kronologija notranjske skupine, *Arheološki vestnik* XXIV, (1973) 1975, 478 sqq. - S. Gabrovec, Notranjska grupa, *Praistorija jugoslavenskih zemalja* V, 1987, 160, s navedenom literaturom.

kad se oružje češće prilagalo u muške grobove.¹⁸ Kako je otok Krk, već po svojem geografskom položaju morao biti izloženiji utjecajima kultura sjevernoga Jadrana i njegova zaleda, nije nemoguće da je na torn dijelu liburnskoga prostora došlo, ako ne do bitnih pomaka, a ono barem do sporadičnih pojava, odnosno izuzetaka u inače strogim pravilima pokopavanja. U tome slučaju oružje u grobu pripadnika liburnske zajednice moguće je tumačiti kao izraz uvažavanja pojedine osobe, pogotovo ako se zna da je ovakva oprema nedvojbeno pripadala ratniku koji je u vojnoj hijerarhiji morao imati istaknuto mjesto.

Uz ove pretpostavke valja pomišljati i na mogućnost opredjeljenja nalaza kao ostave, budući da su predmeti nadeni na krajnjem jugozapadnom rubu Sinigojeva imanja vrlo blizu gradskih zidina. Jezgra grada Krka (si. 1) locirana je naime na položaju pretpovijesnoga, a potom i rimskoga naselja. Stoga postoji mogućnost da je oprema bila zakopana ili na samome rubnom dijelu ili izvan nekropole, o čemu za sada nemamo podataka.¹⁹ Zakopavanje dragocjene imovine - ostava - unutar nekropole ili u njezinoj blizini nije čest, ali ni usamljen slučaj. Tako su primjerice i brončane knemide iz Dabrice kod Stoca - datirane u IV. fazu glasilačke grupe - bile zakopane, odnosno sakrivene na rubnome dijelu ranobrončanodobnoga tumula.²⁰

S liburnskoga prostora poznat nam je veoma mali broj oružja obrambenoga tipa. Za sada su to samo dvije kacige grčko-ilirskoga tipa nadene kod Knina - jedna u Topolju, a drugoj je mjesto nalaza nepoznato.²¹ Obje pripadaju mladoj ili III. fazi kaciga ove vrste, s vrlo dugom tradicijom korištenja od sredine 6. do u 4. st. pr. Kr.²² Po nekim autorima, u uporabi su i do prve četvrtine 2. stoljeća, jer se njihova datacija temelji na prikazima kaciga ovoga tipa na novcu.²³ Osim spomenutih kaciga, o ovoj vrsti naoružanja kakve-takve podatke pružaju nam samo još dva privjeska u obliku ratnika.²⁴ Iako su oba - jedan iz Nina, a drugomu je nalazište nepoznato - izvedeni veoma stilizirano, od njihove opreme ističu se okrugli štitovi i kacige s bogatom krestom koja seže gotovo do polovice leđa. Njihove kacige Š. Batović prvo pripisuje grčkomu, a potom zdjelastomu tipu.²⁵ Nalazeći za njih paralele u vrlo slično oblikovanu primjerku iz naselja Kučar u Podzemelju, mišljenja je da su liburnski privjesci najvjerojatnije izradeni pod utjecajem iz slovenskoga, odnosno područja dolenske grupe. Koliko god da su kacige s liburnskih privjesaka oblikovane tako da nalikuju na zdjelaste, ne treba

18. R. Drechsler-Bižić, Japodska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja V, 1987, 441 sqq. - K. Mihovilić, L'Istria dal IV al I secolo a. C., *Antichità Altoadriatiche* XXXVII, 1991, 157 sqq.

19. A. Mohorovićić, Novootkriveni nalazi antičkih terma, oratorija i starokršćanske bazilike u gradu Krku, *Rad JAZU* 360, 1971, 26, plan 1. - A. Faber, Osvrt na neka utvrđenja otoka Krka od vremena prehistorije do antike i srednjeg vijeka, *Prilozi* 3-4, 1986-1987, 115, fig. 2. - A. Mohorovićić, Prilog poznavanju antičkog urbanog sloja grada Krka, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 13, 1989, 18.

20. B. Čović, Bronzane knemide iz Dabrice kod Stoca, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* n. s. XXIX, 1974 (1976), 21.

21. Š. Batović, o. c. 360 sq. - M. Nikolanci, Dodatak grčkoilirskim kacigama u Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LXII, 1960, 31 sq. -

I. Marović, L'elmo greco-illirico, Jadranska obala u protohistoriji (kulturni i etnički problemi), 1976, 298.

22. Za kacige grčko-ilirskog tipa cf., I. Marović, o. c. 287 sqq. - H. Pflug, Illyrische Helme, Antike Helme - Handbuch mit Katalog, *Monographien Romisch-Germanisches Zentralmuseum* 14, 1988, 42 sqq., s navedenom literaturom.

23. Takve kacige prikazivane su na novcu Skodre i Lissosa, cf., H. Ceka, Questions de numismatique illyrienne, 1972, 167 sqq. - A. J. Evans, On some recent discoveries of Illyrian Coins, *Numismatic Chronicle* 20, 1880, 271, T. I: 4.

24. Š. Batović, Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas, Katalog izložbe, 1981, 142, T. 15: 1, 2.

25. Š. Batović, o. c. 142. - Idem, Liburnska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja V, 1987, 360.

zanemariti da se na njima ističu, kao uostalom i na podzemeljskome primjerku, bogate kreste. Sličnosti je valjalo stoga tražiti unutar tipova kaciga s krestom, što je učinio F. Stare, analizirajući opremu na jednome liburnskom i podzemeljskom privjesku.²⁶ Za kacigu na ninskome ratniku pretpostavlja da bi mogla pripadati dvogrebenastom tipu, s posebnostima kakve su uočljive i na kacigi ratnika prikazana na pojasnoj kopči iz Vača. Za okrugle štitove smatra da su preuzeti iz etruščanskoga naoružanja s dugom tradicijom korištenja. Stare drži da su privjesci - i onaj iz Podzemelja i onaj iz Nina - nastali pod utjecajem toreutičke umjetnosti jugoistočnoalpskoga prostora te potvrđuju postojanje veza između ove dvije regije preko japodskoga područja. Po mišljenju Gabrovca, oba privjeska imaju zajedničko podrijetlo u Italiji²⁷.

Oskudnost nalaza oružja, pa tako i onoga obrambenog tipa, dakako ne znači da ga Liburni nisu imali i da se njime nisu koristili. Svega nekoliko nadenih primjeraka ne pružaju nam velike mogućnosti za preciznije i sigurnije zaključke, no čini se barem po onome što je nadenom, da se njihovo obrambeno naoružanje nije bitno razlikovalo od naoružanja njihovih susjeda, u čijem su okružju živjeli, trgovali i ratovali. Tako su grčko-ilirske kacige nadene kod Knina, na graničnom prostoru s Delmatima, nošene najvjerojatnije po uzoru na delmatske ratnike, jer upravo nam je s toga područja poznat i najveći broj kaciga spomenutoga tipa. Negovska je kaciga po svoj prilici kao gotov proizvod ili kao idejni poticaj preuzeta iz naoružanja ratnika zaleda sjevernoga Jadrana, gdje su kacige ovoga tipa vrlo čest dio ratničke opreme u srednjoitalskome, alpskom kao i jugoistočnoalpskome prostoru. Grčke knemide, za razliku od kaciga, u opremi ratnika priobalja i zaleda istočnog Jadrana ne pripadaju često korištenoj ratničkoj opremi. Sudeći po priložima grobova u kojima su knemide nadene, taj dio ratničke obrambene opreme posjedovali su ratnici istaknutoga ranga, što je ujedno svjedočilo o većem bogatstvu i kupovnoj moći.

Neke podatke o oružju sadržavaju i pisani izvori. Spomenut ćemo samo poznati natpis uklesan na bazi kamenoga tropaja iz prve polovice 4. st. pr. Kr., nadena u Starome Gradu na otoku Hvaru²⁸, koji su Farani podignuli u čast pobjede nad Jadastinima. Natpis u prijevodu glasi: »*Farani (osvojiše) oružje od Jadastina i saveznika...*« Bez obzira na to, valja li Jadastine smatrati stanovnicima uz rijeku Jader kod Salone²⁹ ili stanovnicima liburnskoga grada Jadera³⁰, natpis upućuje da se unutar priobalnih plemena izdvajao jak sloj dobro naoružanih ratnika. O vrsti i provenijenciji njihova naoružanja djelomičan uvid omogućavaju nadeni predmeti, a oprema s otoka Krka bila bi korak dalje prema upoznavanju oružja obrambenog tipa i na području Liburna. Kako odgovore na mnoga pitanja pri sadašnjem stanju istraženosti nije moguće dati, često smo polazili od pretpostavki, što znači da ne pretendiramo na bilo kakva definitivna rješenja, koja ne bi bilo moguće nadopuniti ili znatnije izmijeniti.

26. F. Stare, EtrusCani in jugovzhodni predalpski prostor, *Razprave IX*, 3, 1975, 250 sqq., T. 17: 1,2.

27. S. Gabrovec, Dolenjska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja V, 1987, 106.

28. J. Brunšmid, Kameni spomenici hrv. nar. muzeja u Zagrebu, *Vjesnik Hrvatskog arh. društva n. s.* VIII, 1905, 92, fig. 172.

29. D. Rendic-MiocSević, Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba (Jadastini), Iliri i antički svijet, 1989, 111 sqq.

30. M. Suić, Prilog poznavanju odnosa Liburnije i Picenuma u starije željezno doba, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LV*, 1953, 76 sq.

*Za crteže zahvalnost dugujemo A. Fortuni.

ZUSAMMENFASSUNG FUND EINER KRIEGERAUSRÜSTUNG AUS KRK

Die in dieser Arbeit behandelte Kriegerausrüstung - Helm und Beinschienenpaar - wurde in der Stadt Krk (Insel Krk) auf dem einstigen Gut der Familie Šinigoj gefunden, das bereits von früher für seine Funde aus der Vorgeschichte und Antike bekannt ist.^{1,2} Zu den genannten Gegenständen fehlen jegliche Angaben vom Fundort, ausgenommen die genaue Kennzeichnung der Lage.

Hervorzuheben ist in erster Linie, daß der Helm (T. 1 : 1-2) nach den Hauptcharakteristiken seiner Formung dem Negauer Typ angehört. Einzelne Details und die Technik seiner Anfertigung erlauben allerdings keine Zuordnung zu den zahlreichen nach M. Egg bestimmten Helmtypen dieser Art.³ Der Helm von Krk ist in zwei Teilen gegossen, aber im Unterschied zu den im Verbundgußverfahren verschmolzenen Negauer Exemplaren,⁴ werden diese beiden Hälften durch Nietensreihen zusammengehalten. Gerade die Ausarbeitungstechnik des Helms wie auch einzelne Details tragen sehr zu dem Eindruck bei, daß bei seiner Gestaltung verschiedene Elemente von Helmtypen der Negauer Art verwendet wurden. Die nur leicht angedeutete Kehle hebt so die Krempe nicht scharf von der Helmhaube ab, und zusammen mit dem mit Nietens verbundenen Grat läßt sie die Haube visuell becherförmiger und höher erscheinen, als sie ist, was den Helm dem »italischen Typ« annähert. Das Aussehen der Krempe selbst weist auf eine Art der Anfertigung, die bei den Negauer Exemplaren des siidostalpinen Raumes vorherrscht. Das nachlässig ausgeführte Ornament setzt sich aufgrund seiner rustikalen Beschaffenheit in gewissem Maße vom allgemein bekannten Repertoire der Helmverzierungen beim Negauer Typ ab. Mit demselben Ornament, diesmal aber in einer weit feineren und präziseren Ausfertigung, ist auch das Exemplar von Cazin geschmückt, das M. Egg der Variante Idria der Negauer Helme zuordnet.⁵ Die angegebenen Ornamente unterscheiden das Exemplar von Krk von jedem bisher bekannten. Trotz dieser Unterschiede bleibt bei diesem Helm die gerade für die Negauer Art kennzeichnende Grundform völlig erhalten. Soweit uns bekannt ist, wurde bisher kein einziges ähnliches Exemplar gefunden, so daß es schwer ist, mit Sicherheit festzustellen, warum es zu diesen Abweichungen gekommen ist. Am überzeugendsten erscheint uns die Annahme, daß der Helm das Produkt einer lokalen Werkstatt ist, deren Meister das handwerkliche Fertigungsniveau des Exemplars, das ihm als Vorlage diente - zweifelsfrei ein Helm der Negauer Art - nicht zu erreichen vermochte. Sollte sich die Annahme seiner Ausarbeitung in einer lokalen Werkstatt als richtig erweisen - obwohl uns bewußt ist, daß es verfrüht und unklug wäre, aufgrund nur eines Exemplars auf eine besondere Werkstatt zu schließen - wäre sie wohl im nordadriatischen Raum anzusiedeln, wo Waren und Ideen von beiden Küsten und dem jeweiligen Hinterland in Umlauf waren.

Die Negauer Helme waren häufiger Forschungsgegenstand der bedeutendsten Experten, so daß ihre zeitliche Bestimmung, die große Anzahl von Formvarianten wie auch die Gebiete ihres Vorkommens in Hauptzügen bekannt sind.⁶ Auch mit den aufgezeigten Unterschieden gilt es, unser Exemplar in den bekannten chronologischen Grenzen zu datieren bzw. in den Negauer Horizont der Dolenjska-Kulturgruppe, der von etwa 450 bis 300 v. Chr. dauerte, was teilweise der IV. Phase entspricht, aber auch der ersten Hälfte (Stufe Va) der letzten oder V. Entwicklungsphase der liburnischen Gruppe.⁷

Die Beinschienen von Krk (T. 2 : 1-2) sind nach einer Beinform mit leicht betonter Muskulatur modelliert und haben eine Verbreiterung für den Knieschutz mit einer Reihe von kleinen Löchern, die das Annähen eines Futters entlang der Schienenränder ermöglichten, was in den Grundziigen das Merkmal der griechischen Beinschienen vom jüngeren Typ ist.⁸ Unsere Beinschienen haben gewisse Ähnlichkeit mit den Exemplaren aus Zagvozd und Vičja Luka und sind nahezu identisch mit dem Beinschienenpaar aus Grab 2 der Nekropole von Sanski Most.^{9,11} Außer in den Maßen und in der Verstärkung längs der nach innen gewölbten Kanten gibt es fast keinen Unterschied zwischen den Funden. Sie sind in derselben Art geformt, und auch die plastisch gestaltete Verzierung der Schlangenlinie auf den Querseiten der Beinschienen ist so gut wie identisch. Das könnte auf die Möglichkeit deuten, daß sie in demselben oder vielleicht in einem verwandten Kreis von Werkstätten hergestellt wurden. Wenn man nach einzelnen Funden aus dieser Nekropole, die unzweifelhaft italischer Provenienz sind, urteilen kann, sind auch die Beinschienen höchstwahrscheinlich aus demselben Raum in das Gebiet Nordbosniens gelangt.¹² Für die Beinschienenexemplare von Krk wäre das mit Hinsicht auf die Nähe des italischen Festlandes der glaubhafteste und kürzeste Weg an ihren Fundort. Das Inventar von Grab 2 in Sanski Most schreibt B. Čović der Phase 3a-2 der Gruppe Donja Dolina - Sanski Most mit einer Datierung von 450 bis 350. v. Chr. zu, was auch als Datierungsrahmen für solche Beinschienen zutrifft.¹³

Summiert man die durch eine typologische Analyse der Ausrüstung erhaltenen Angaben, kommt man zu dem Schluß, daß sie demselben zeitlichen Horizont angehört und in jedem Fall einen einheitlichen Fund darstellt. Schwierigkeiten treten auf, wenn man versucht, die Funde einer bestimmten Einheit zuzuordnen. Sie wurden auf dem Anwesen Šinigoj entdeckt, wo man auf Material gestoßen ist, das auf das Bestehen einer römischen, aber auch einer vorgeschichtlichen Nekropole hinweist. Vorgeschichtliche Funde, vorwiegend Schmuck, wurden westlich vom Gemeindeamt verzeichnet.¹⁴ Mit Rücksicht auf den Fundort ist es eine glaubwürdige Annahme, daß die Ausrüstung zu einem Grabinventar gehörte bzw. aus einem zerstörten Kriegergrab stammt. Doch wie einleuchtend diese Annahme auch scheinen mag, sollte man sie nun doch mit Zurückhaltung behandeln, vor allem weil wir für sie keine sicheren Belege am Fundort haben. Außerdem zeigen auch alle bisherigen Nachforschungen an liburnischen Nekropolen, daß die Liburner in ihre Gräber keine Waffen beizugeben pflegten, von ihrem Gebiet ist zudem bisher kein einziges ausgesprochenes Kriegergrab bekannt.¹⁵ Versuchen wir aber, diese Funde trotz der zur Zeit mangelhaften Fakten als Grabinventar zu interpretieren, kommen mehrere Annahmen in Frage. Eine davon wäre, daß man das Grab einer fremden Person zuschreibt, die in der Art bestattet wurde, wie es der Mitte entspricht, der sie entstammt. Ebenso könnte man mutmaßen, daß es sich um das Grab eines Angehörigen der liburnischen Gemeinschaft handelt, der auf eine aus anderen Gebieten übernommene Art beigelegt wurde. In den letzten Phasen der liburnischen Gruppe sind nämlich unter dem Einfluß des italischen Raumes, Griechenlands und seiner Kolonien im materiellen und geistigen Sinne erhebliche Veränderungen zu spüren, doch es wurde kein Fall von in einem Grab beigelegten Waffen verzeichnet. Da die Insel Krk, wie es scheint, allein ihrer geographischen Lage nach den Einflüssen der Kulturen der nordadriatischen Küste und ihres Hinterlandes starker ausgesetzt war,^{16,18} ist nicht auszuschließen, daß es in diesem nördlichen Teil des liburnischen Raumes wenn schon nicht zu einem wesentlichen Abriicken, dann doch zu sporadischen

Ausnahmen innerhalb der sonst strengen Beisetzungsvorschriften kam. In diesem Zusammenhang können die Waffen im Grab eines Angehörigen der liburnischen Gemeinschaft als Ausdruck der Achtung einer Einzelperson aufgefaßt werden, insbesondere wenn man berücksichtigt, daß solch eine Ausrüstung ohne jeden Zweifel zu einem Krieger gehörte, der in der militärischen Hierarchie einen hohen Platz einnehmen mußte.

Außer diesen Annahmen muß man auch die Möglichkeit in Betracht ziehen, daß diese Funde als Horte aufzufassen sind, da die Gegenstände am äußersten südwestlichen Rand des Šinigoj-Besitzes gefunden wurden, in nächster Nähe der Stadtwälle. Der Stadtkern von Krk (Abb. 1) ist nämlich an der Lokalität einer vorgeschichtlichen und danach auch römischen Siedlung gelegen, weshalb denkbar ist, daß die Ausrüstung entweder ganz am Rande oder außerhalb der Nekropole vergraben war, worüber wir zu diesem Zeitpunkt keine Angaben haben. Das Vergraben kostbarer Habe - der Hort - sei es innerhalb der Nekropole oder in ihrer Nähe - ist keine Regel-, aber auch keine Einzelscheinung. So waren beispielsweise auch die bronzenen Beinschienen aus Dabrica bei Stolac - datiert auf die IV. Phase der Glasinac - Gruppe im Randbereich eines frühbronzezeitlichen Tumulus vergraben bzw. versteckt.²⁰

Aus dem liburnischen Raum kennen wir nur eine geringe Zahl von Schutzwaffen. Zur Zeit sind das lediglich zwei Helme vom griechisch-illyrischen Typ, die bei Knin entdeckt wurden, einer davon in Topolje, während der Fundort des zweiten Helms unbekannt ist.²¹ Beide gehören zur jüngeren oder III. Phase von Helmen dieser Art, deren Verwendung eine sehr lange Tradition vom 6. bis 4. Jh. v. Chr. besitzt.²² Außer durch die erwähnten Helme erhalten wir einigermaßen brauchbare Angaben über diese Art von Bewaffnung nur noch durch zwei Anhänger in Form von Kriegern, von denen der eine aus Nin stammt und der zweite von einem unbekanntem Fundort.²⁴ An ihrer Ausrüstung stechen die Rundschilde und Helme mit einem reichen Kamm hervor. Š. Batović rechnet ihre Helme zunächst zum griechischen und dann zum Schiesseltyp, da er in dem Exemplar aus der Siedlung Kučar in Podzemelj Parallelen sieht. Er ist der Ansicht, daß die liburnischen Anhänger aller Wahrscheinlichkeit nach unter Einfluß vom slowenischen Gebiet bzw. der Dolenjska-Gruppe angefertigt wurden.²⁵ Aber wie sehr die Helme an den liburnischen Anhängern auch an den schiesselförmigen Typ erinnern mögen, sollte man nicht außer Acht lassen, daß, wie im übrigen auch am Exemplar von Podzemelj, die ausschweifenden Kämme doch auffällig sind. Ähnlichkeiten gibt es daher innerhalb des bekannten Helmtyps zu suchen, wie dies F. Stare in seiner Analyse der Ausrüstung sowohl am liburnischen als auch am Exemplar von Podzemelj tat. Bezüglich des Helms am Krieger von Nin mutmaßt er, daß er dem Typ des Doppelkammhelms zugeordnet werden könnte mit Besonderheiten, wie sie auch am Helm des Kriegers auf der Gürtelblech von Vače erkennbar sind.²⁶

Die spärlichen Waffenfunde, auch von Schutzwaffen, bedeuten natürlich keineswegs, daß die Liburner solche nicht besaßen oder benutzten. Die wenigen entdeckten Exemplare öffnen nicht viel Spielraum für präzisere und zuverlässigere Schlußfolgerungen, doch die vorliegenden Funde lassen zumindest vermuten, daß sich ihre Schutzwaffen nicht wesentlich von der Bewaffnung ihrer Nachbarn unterschieden, von denen umgeben sie lebten, handelten und Krieg führten. Die griechisch-illyrischen Helme, die bei Knin gefunden wurden, im Grenzgebiet zu den Delmaten, wurden so sehr wahrscheinlich nach dem Vorbild der delmatischen Krieger getragen, da uns zur Zeit

gerade aus diesem Gebiet die größte Anzahl von Helmen dieses Typs bekannt ist. Der Negauer Helm war höchstwahrscheinlich - sei es als fertiges Produkt, sei es als gedanklicher Anstoß - aus der Bewaffnung der Krieger aus dem nordadriatischen Hinterland übernommen worden, wo dieser Helmtyp sehr oft Teil als der Kriegerausrüstung im mittelitalischen, alpinen und südostalpinen Raum vorkommt. Griechische Beinschienen in der Kriegerausrüstung des Küstenraumes und Hinterlandes an der Ostadria gehören, im Unterschied zu den Helmen, nicht zur vielbenutzten Kriegerausrüstung, sondern wurden als Teil der schützenden Ausrüstung nur von Kriegern gehobenen Ranges getragen.

Einige Angaben über Waffen sind auch in den schriftlichen Quellen zu finden. Wir möchten nur die bekannte Inschrift aus der ersten Hälfte des 4. Jh.s v. Chr. erwähnen, die von den Bewohnern von Pharos in den Grundstein eines Siegesmals in Stari Grad auf der Insel Hvar als rühmende Erinnerung an ihren Sieg über die Jadastinen eingemeißelt wurde.²⁸ Die Inschrift lautet in der Übersetzung »Die Pharier <weihen> die von den Jadasinen und ihren Verbündeten <erbeuteten> Waffen«. Gleichgültig, ob nun die Jadastinen als die am Fluß Jader bei Salona ansässige Bevölkerung oder die Bewohner der liburnischen Stadt Jadera anzusehen sind, beweist die Inschrift, daß sich unter den Stämmen in Küstengebiet eine starke Schicht gut bewaffneter Krieger hervortat.^{29,30} Die gefundenen Gegenstände bieten teilweise Einblick in Art und Herkunft ihrer Bewaffnung, und die Ausrüstung von der Insel Krk stellt bringt unsere Kenntnis von Schutzwaffen auch im Gebiet der Liburner einen Schritt voran. Da auf viele Fragen beim heutigen Forschungsstand keine Antworten gegeben werden können, gingen wir oft von Annahmen aus, was bedeutet, daß wir hier nicht vorgeben wollen, irgendwelche endgültigen Lösungen erreicht zu haben, die nicht noch ergänzt oder beträchtlich geändert werden konnten.

Aus dem Kroatischen von Vesna Ivančević

Rukopis primljen 25.IV.1991.

Rukopis prihvaćen 18.XII.1992.

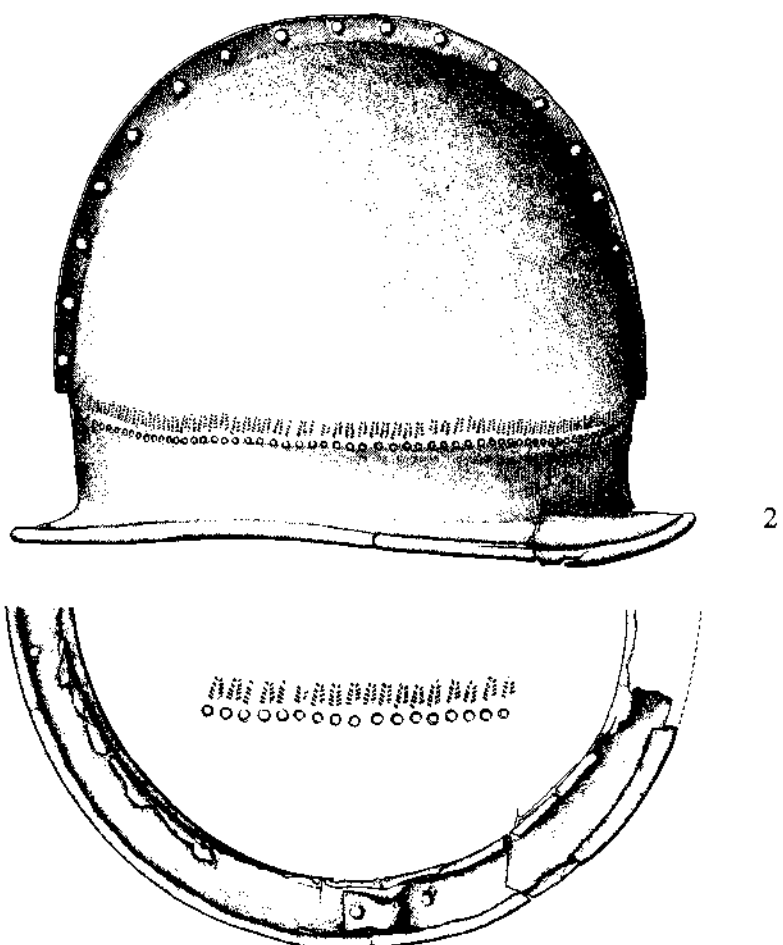
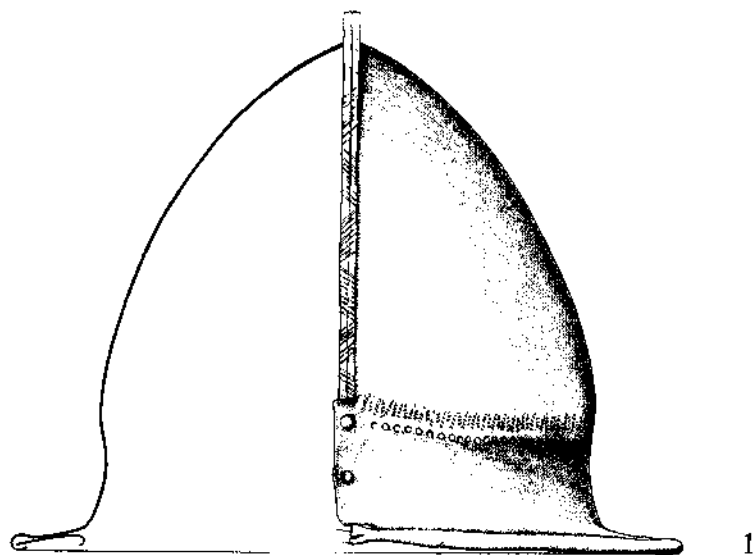

Tabla 1 - Tafel 1

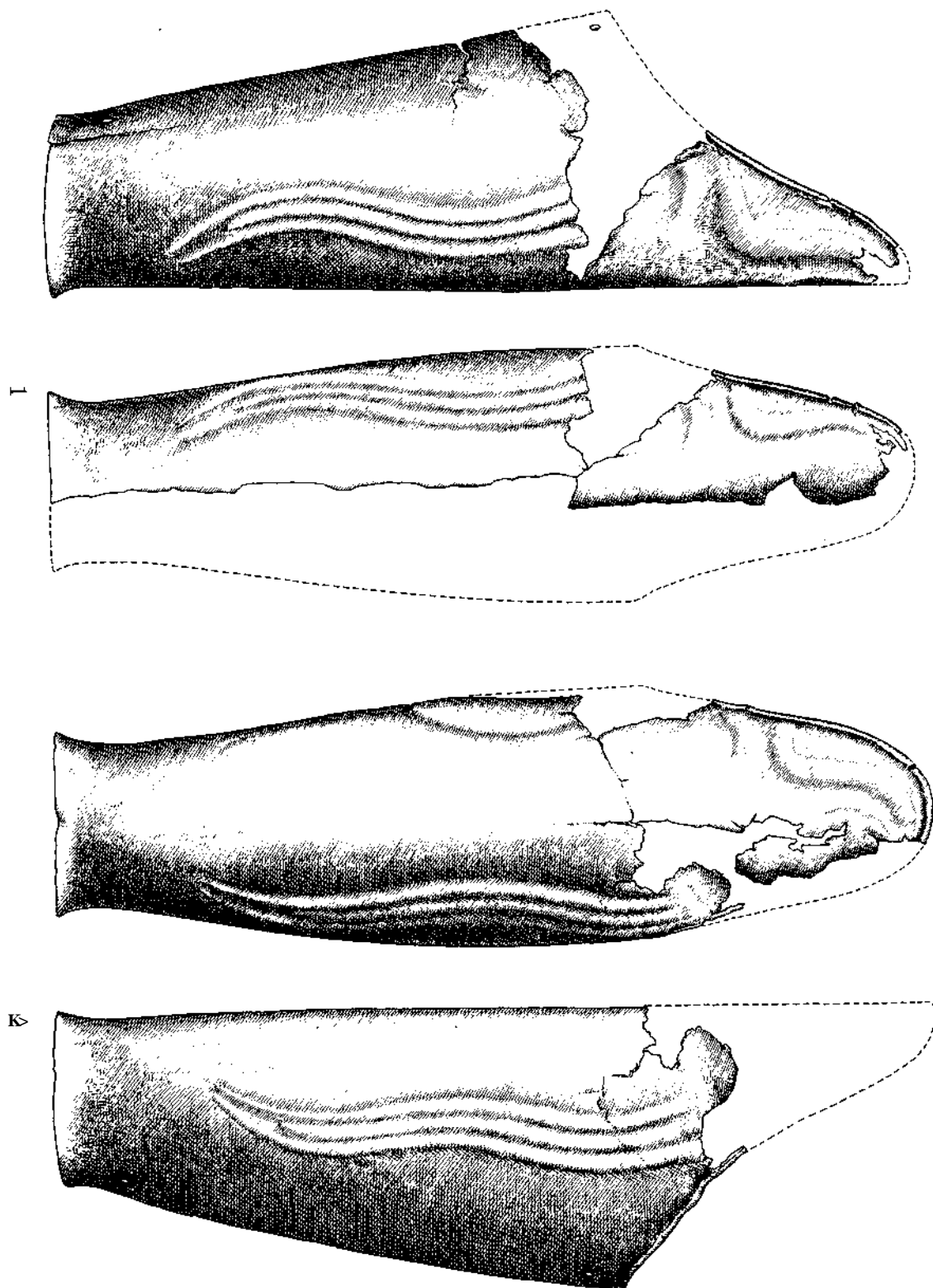

Tabla 2 - Tafel 2